

1994/2-3

GT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Gidai Erzsébet: A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei

Dr. Kozma Ferenc: A magyar gazdaságpolitika a három világcentrum mágneses terében

Dr. Fecske Mihály: A magyar mezőgazdaság

Dr. Tóth László: Közép-Európa, mint regionális probléma

Dr. Prugberger Tamás: A közép-európai országok nemzetiségi és emberjogi problémáinak kezelése

“A közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencia állásfoglalása

---

Társadalomtudományi folyóirat

A közép-európai országok nemzetiségi és emberjogi problémáinak kezelése

A közép-európai mind a nemzetiségi, mind pedig az emberi-állampolgári jogok tiszteletben tartása mindig is ellentmondásos volt.

I. A nemzetiségi problémák kezelése

Foglalkozva először a nemzetiségi problémákkal, gyökere szűkebb régiókban a soknemzetiségű Habsburg Monarchiában keresendő, ahol az 1867. évi kiegyezés után egy osztrák-magyar dualista államszövetség alakult ki. Ausztria magába foglalta Cseh- és Morvaországot, Lengyelországból Galíciát, Dalmáciát, valamint Bosznia-Hercegovinát, s ezen kívül még jelentős számú horvát, szlovén és olasz nemzetiségi kisebbség élt az osztrák Örökös Tartományok területén. Ezzel szemben a Magyar Királysághoz tartozott a Magyar Korona jogán Horvátország és Szlavónia, ahol a szűkebb értelemben vett Magyarország határai között az északi országrészben jelentős zárt etnikumú szlovák, az észak-keletiben rutén, míg Észak- és Dél-Erdélyben román, a Bácskában pedig szerb kisebbség élt és él most már saját államszervezeti keretek között többségi nemzetet alkotva ma is. Az I. világháborút lezáró Trianoni Békeszerződést követően az ezen a területen élt "államalkotó" magyar nemzeti többség nemzeti kisebbséggé vált. Ugyanakkor Trianon előtt egész "Magyarország" területén élt szász-sváb zártnak mondható közösségek akkor lényegében egy ország számára jelentettek nemzeti kisebbséget, amely Trianon után Magyarországon kívül a tőle elcsatolt területeken kialakított Kis-Antant államokon belül is megjelent. Az I. világháborút lezáró győztes

hatalmak a közép-európai országhatárok újra történt meghúzásával tiszta nemzetiségű államokat kívántak e térségben kialakítani. Ma már látható, hogy sikertelenül. Sikertelenül, mert az ún. csonka Magyarországon is élnek jelentős számban német, horvát, szlovén, szerb, szlovák és román nemzetiségűek, ugyanakkor Magyarországnak mintegy egyharmada az egyes Kis-Antant államokba került át, ahol ma is túlnyomóan egy tömbű zárt közösséget alkot, kisebb részben pedig szórványként vagy vegyesen él a Trianon után államalkotó nemzetét vált korábbi kisebbséggel. Ezen kívül az egyes Antant-Államokban is egymás államalkotó nemzetisége is kölcsönös kisebbségben élnek, amit tovább bonyolít az, hogy a Nagy-Antant hatalmak északon a cseheket és a szlovákokat, valamint a ruténokat, délen pedig a szlovénokat, horvátokat és szerbeket és a bosnyákokat mesterségesen egy államba kényszerítették.

Éles szemmel mutatott rá Jászi Oszkár a Habsburg Monarchia felbomlása c. könyvében, hogy komoly ellentétek feszültek a Monarchián belül az egyes nemzetiségek között, amelyet a dinasztia sikeresen és ügyesen kezelni tudott. Ügyesen, mert a nemzetiségi ellentéteket uralmának stabilizálása érdekében mindig sikeresen használta fel, ugyanakkor azonban ügyelt arra, hogy ez, a kisebbséget megfojtó, brutális nemzetiségi elnyomássá ne fajuljon. Az Osztrák Örökös Tartományokban a németiség és a többi nemzetiség számarányának egymáshoz való viszonya miatt nem tudott kialakulni német hegemonia. Ezzel szemben a magyar királyságban fennállt a magyar hegemonia - jóllehet a Monarchia egyes utódállamainak nemzeti kisebbségi jogokat drasztikusan elnyomó belpolitikájával ellentétben a kulturális autonómia és kisebbségi jogok minimumát mindig biztosítva - következetes asszimilizációs politikát folytatott és ellene volt a birodalom megújítását jelentő minden konföderációs törekvésnek. A magyar ellenállás miatt erre csak 1918-ban kerülhetett sor, ekkor azonban már késő volt! Ezért Magyarország, s mind utóbb kiderült Közép-Európa valamennyi "ex-monarchiás" népe nagy árat fizetett.

A Trianoni Békeszerződés és a két Bécsi Konferencia közti időszakban a Magyarországtól területeket kapott kis-antant államok nyomták el a hozzájuk került magyar kisebbséget, igyekeztek csorbítani a Nagy- Antant és a Népszövetség által szavatolt kulturális autonómiáját. A valóban demokratikus Csehszlovákiában volt ez a legenyhébb, már sokkal kevésbé azonban Romániában. A Bécsi Döntések után a Magyarországhoz visszacsatolt területeken megindultak a nemzeti villongások, a magyar politika részéről azonban az újból kisebbséggé vált antant-nemzetiségekkel szemben emberi jogokat sértő diszkrimináció nem volt. Ebbe kétségtelenül belejátszott az az egyensúlyi helyzet, amely abból fakadt, hogy mind Erdélyben, mint pedig a Felvidéken visszacsatolt területeken ugyanannyi nem magyar nemzetiségű maradt, mint amennyi magyar a vissza nem csatolt területeken. A Jugoszláv Királysággal megkötött magyar szerződészegés - amely Teleki öngyilkosságához vezetett - reakciójaként a szerb partizánakciók és az arra irányuló magyar reagálás elvadult helyzetet teremtett. A II. világháborút követően Magyarország vesztes félkénti helyzetét kihasználva, a győztesnek kikiáltott kis-antant államokban, a győztes nagyhatalmak által, ha nem is helyeselt és kisebb részben fékezett, nagyobb részben eltúrt népirtással (Bácska és Erdély) és etnikai tisztogatással, valamint elhurcolással (Szlovákia és Kárpátalja) egybekötött kollektív bosszúra került sor a magyarsággal szemben.

A térségben szovjet nyomásra kialakult kommunista diktatúrák a nyílt nemzetiségi reakciókat 1949-re lezárták, úgyszintén a nyílt nemzetiségi villongásokét is. Mindez azonban a kérdést legsikeresebben megoldani látszott Jugoszláviában is csak a feszültségek mesterséges elfojtása volt a problémák megnyugtató, megoldása helyett. Ahogy a nemzetiségi problémákat az internacionalizmus jelszava alatt az orosz-szovjet nacionálhegemónia érdekében szőnyeg alá seprő kommunista diktatúrák megszűntek, a nacionalista ellentétek elemi erőkkel törtek fel.

Mindez két tényezőre vezethető vissza. Az egyik a marxizmus ideológiájába bújtatott szovjet, voltaképpen pánszláv és azon belül is pánorosz világhuralmi törekvések, aminek gyökere az orosz nacionalizmus volt, amely a Szovjetunió belül nemcsak szláv népcsoportokat, hanem a nem orosz ajkú szláv nemzetiségeket is elnyomta. A hitleri német fajirtás mellett, a sztálini etnikai tisztogatás, azaz a kevert nemzetiségek tiszta etnikummokká alakítása volt ennek a fő eszköze. Az ezzel járó tömeges ki- és áttelepítések a szovjet példát, sőt esetleg a szovjet politikai tanácsadók tanácsait követve terjedtek át Közép-Európába is. A II. világháborút követően telepítették át Galiciából a Lengyelországhoz csatolt volt német területekre a lengyeleket, akiknek helyére a szovjet rendszer ukránokat és oroszokat hozott, a németeket pedig a Németországból Lengyelországhoz elcsatolt területekről az Odera-Neisse nyugati oldalán túli területekre telepítették át. Ilyen jellegű volt a Magyarországra kényszerített szlovák-magyar lakosságcsere egyezmény is, amely alapján a csallóközi magyarokat Békés megyébe, a békési szlovákokat pedig a Csallóközt elhagyó magyarok helyébe akarta telepíteni a csehszlovák kormány. Ez azonban csak félig sikerült, mert a magyarországi szlovákok zöme nem akart áttelepülni, a csallóközi magyarok egy jelentős részét viszont kényszerrel kiűzték. Szlovákiából, részben át Magyarországra, részben pedig rájuk fogva, hogy osztályellenességek, kitelepítették őket Nyugat-Csehországba Sziléziába. Ez a "pánorosz" és "pán-nordszláv" (csehszlovák) tömeges és szervezett direkt etnikai tisztogatás "pánszláv vonala" már nem terjedt át. Mint már utaltam rá, ott a magyarság megtizedelése után, Tito igaz felülről irányított és nem alulról kiépített nemzetiségi együttélési rendszert alakított ki, amely azonban éppen felülről mesterségesen történt megszervezése, főképpen pedig a volt Jugoszlávia többi népei felett fennállott "látens" szerb hegemonia miatt nem volt törékeny. Csehszlovákiában az 1946-49-es áttelepítési kampány után mind az ott élő magyarságot és németiséget megtűrték, azaz nem bántották. Hasonló szituáció alakult Lengyelország nyugati területein a visszamaradt német lakosság irányában is. Lényegében hasonló bánásmódban részesült a Kárpátalján szintén egy tömegben élő rutén és magyar

lakosság, amely népeket az ukrán-orosz, az ukránokat pedig az orosz nacionalizmus szorította. Ezekben az országokban nacionalista település-, foglalkoztatási-, oktatási- és kultúrpolitikával igyekeztek több generációra tervezve a nemzeti kisebbségeket elsorvasztani, s több generációs időtartamra betervezve felszámolni. Ez alól Románia annyiban képzett kivételt, hogy Maniu-Gárdistáknak a szovjet csapatok által a magyar és a német lakossággal szemben elindított gyors leállítást követően a nemzeti kisebbségek számára a román nacionalizmusnak Ceausescu uralomra kerülésével történt megerősödéséig nyugalom volt. Ceausescu uralomra kerülésével azonban megindult egy egyre intenzívebbé vált tartós etnikai tisztogatás, amelynek egyik módjaként az NSZK által fizetett fejpénz ellenében az erdélyi szászok és svábok jelentős része kivándorolt az NSZK-ba, a jiddis lakosság zöme pedig a zsidó kormány által fizetett fejpénzek ellenében Izraelbe. A nagytömegű zárt etnikumú magyarság esetében ezt megtenni így nem lehetett, annál is inkább, mert Magyarország semmiféle formában sem volt képes terület és erre a célra számítható pénzalapok hiányában a romániai magyarság széles tömegeit az anyaországba áttelepíteni. Ezért a korábban az egész szovjet blokkon belül alkalmazott etnikai tisztogatási módszereket összpontosítva vezette be a Ceausescui-kormányzat, kivéve a vérfürdőt. Az egyik módszer erre a regáti román-ságnak a zárt etnikumi magyar lakta vidékekre történt tömeges áttelepítése, azaz a lakosság etnikai keverése, a másik a magyar és szász települések ősi jellegének erőszakos átalakítása, mely a falurombolási tervben csúcsosodott volna ki, míg a harmadik kisebbségi nemzeti identitást elősegítő vallási, oktatási és kulturális intézmények elleni közigazgatási úton történő támadás. Igaz, mindez a kárpátaljai és szlovákiai magyarsággal szemben az Ukrán SZSZK és Csehszlovákia is megtette, csak nem ilyen látványosan. Lényegét tekintve csehszlovák részről ilyen volt Bős-Nagymaros-i vízierőmű építésének kikényszerítése, mivel ezzel magyar falvakat lehetett volna a Csallóközben felszámolni. Noha mindez úgy volt csomagolva, hogy az erőmű felépítése Magyarországnak és Csehszlovákiának az érdeke, mert mindkét állam ilymódon áramhoz jut, voltaképpen a tervet hátul-

ról mozgó szovjet érdek húzódott meg mögötte. A Szovjetunió érdeke pedig e téren kettős volt. Konkrét gazdasági érdeke az volt, hogy nagyobb kapacitással akadálytalanabban szállíthassa áruit a Duna-Majna-Rajna csatornán át Nyugat- és Észak-Európába. Távlati politikai célkitűzése pedig az volt, hogy megoldódjon ebben a térségben az államhatárokhoz igazodó tiszta etnikumú településrajz. Ez volt a Szovjetunió ebbeli nemzetiségi politikájának másik célkitűzése, vagyis elérni azt, hogy a Moszkva uralma alá tartozó országok tiszta nemzetiségű országok legyenek és ugyanígy a Szovjetunió belül az egyes tagköztársaságok és azon belül az egyes autonóm köztársaságok is hasonló strukturát vegyenek fel, mert így az állam-szervezet nemzetiségi-kisebbségi problémák nem komplikálják.

2. A nemzetiségi problémákat érintő, e talán hosszúra nyújtott történeti áttekintést az indokolja, hogy ennek fényében érthető meg az a jelenlegi bonyolult helyzet, ami a volt Jugoszlávia területén tiszta etnikumok és nagy-szerb, nagy-horvát államalakulat kialakításáért háborúval és népiirtással folyik. Így érthető meg a Meciar-kormány által legitimált szlovák nacionalizmus, mely a magyarlakta településeken nem engedi meg a magyar helységnevek használatát és amely a magyar nemzetiségű, férjezett nőknél kötelezővé teszi a szlovák asszonynev használatát. Más természetű, de hasonló problémák jelentkeznek Romániában is, amelyet Funár kolozsvári polgármester magyarellenes településönkormányzati politikája és pártjának más nacionalista pártokkal összhangban álló politikai irányvonala, valamint a hivatalos kormányzat hintapolitikája fémjelez. Mindez mindkét államban fenn áll annak ellenére, hogy az Európai Közösség Magyarországot felvette társult tagjai közé. Az Európai Közösség Alapokmánya a nemzeti kisebbségek részére nemcsak emberi jogként egyénileg biztosítja a nemzetiségi jogokat, hanem kollektív jogként is, és nemcsak kulturális, kollektív jogokat biztosít, hanem ezen túlmenően a nemzeti kisebbség részére az autonómiára irányuló önrendelkezést is.

Ezzel szemben ezeknek az országoknak a kormányai, de még Ukrajna sem hajlandó nemcsak a magyar, de még a többi területükön élő kisebbség részére (német, rutén stb.) a területi autonómiát megadni, kulturális jogok teljességeként pedig a saját nyelvű felsőoktatási intézmények működését engedélyezni, sőt könyv és folyóirat kiadásunkat és média-adásainkat is korlátozni igyekeznek.

Itt tehát az eszme + norma, valamint a reális valóság között komoly ellentmondás feszül, ami nem tud leülepedni a 40 év reálszocializmusának társadalmi-ideológiai és társadalompolitikai skrizoféniája miatt. A "szovjet" és "népi-demokratikus" szocialista politika és politikai ideológia hirdette ugyan az internacionalizmust, de csak a proletár internacionalizmus eszméjét, amelynek fátyla mögött azonban piramisszerű hierarchiában kemény racionalizmus húzódott meg, legfelső szinten az orosz nacionalizmus hegemoniájával, a második szinten a többi államot alkotó nemzet uralmával a nem államot alkotó, esetleg csak formális területi autonómiát (az etnikailag "tiszt" területen) kapó nemzetiségi kisebbségek felett. Ebből adódik a középkelet-európai régió államaiban, hogy egyfelől tapasztalható egy ultra sovén nacionalizmus, másfelől az egészséges nemzeti identitástudattal szemben is közömbös internacionalista ideológia.

Mármost a bennünket körülvevő országokban ez az egészségtelen nacionalizmus az uralkodó, amelynek ideológiájával kívánja magát szalonképessé tenni és hatalmát megszilárdítani a korábbi reálszocialista politikai és közigazgatási nomenklátúra (hatalom-átmentés). Ezzel szemben Magyarországon az emberarcú szocializmust valló, demokratikus ellenzéki politika és ideológia, de ugyanígy a szociáldemokratizálódó kommunista utódpártok, valamint az ortodox kommunizmus talaján megmaradt utódpártok érzéketlenek a nemzeti kisebbségi problémák iránt és az internacionalizmust a jogos nacionalista érdekek szintézise és magába foglalása nélkül képzelik el. Sőt az ortodox alapon álló két munkáspárt még mindig a fent kifejtett régi szovjet-marxista hozzáállással közelíti meg ezt a problémakört.

Ugyanakkor a kormánykoalíció hajlamos szintén csak a magyar kisebbségi jogokra és érdekekre leszűkítve kezelni a nemzetiségi kérdést. Ennek alátámasztásául olyan megnyilvánulásokra utalok, amelyek pl. Erdély, Kárpátalja és a Vajdaság vonatkozásában csak a magyar nemzetiségi jogokra koncentrálnak és csak a magyar nemzeti kulturális és esetleges területi autonómiára koncentrálnak, miközben az ott élő más kisebbségek hasonló törekvései (mint pl. a Kárpátalján a ruténeké, Erdélyben és a Bácskában a németeké) látókörén kívül marad.

Az itt bemutatott két irányzat ellentétéből adódott az, hogy a nemzetiségi törvénynek a megszavazásánál az MSZP és az SZDSZ 1994 januárjában az ellen szavazott, hogy a nemzetiségi kisebbségek listás képviselőt kapjanak a parlamentben. Hivatkozási alapjuk az volt, hogy ez esetben a nemzeti kisebbségek az összesített létszámukhoz viszonyítva aránytalanul magas képviselőt kapnának. Ez mind igaz, csak hogy ezt másképpen kellett volna korrigálni. E két párt internacionalista felfogásából adódott ez a hozzáállás és minthogy 2/3-os törvényről volt szó - a nemzetiségi listás képviselőt megművelésével, mivel számukra kevésbé érdekes, miként viszonyulnak a Kis-Antant államok a területükön élő magyar kisebbséghez. Még ha csak kirakat is, de pozitívként kell megemlíteni, hogy a román Nemzetgyűlésben minden Romániában élő nemzetiségi kisebbségnek egy-egy listás képviselője van, így a magyarnak is a RMDP mandátumain kívül.

3. A múlt és a múltból szükségszerűen előállt jelen itt felvázolt azon problémái, amelyek a nemzeti kisebbségeket a közép-kelet-európai régióban hátrányosan érintik az Európai Közösség diszkriminációs elveibe ütközik az, ami Magyarország kivételével - különösen a volt kis-Antant államokban és a Szovjetunió egyes utódállamaiban az államalkotó nemzeti kisebbség és a többséget manipuláló hivatalos politika részéről különböző impulzusokban megnyilvánul. Közép-Kelet-Európa kulturális, politikai és gazdasági felzárkózása Európához (mármint Nyugat-Európához) és Európa részéről való befogadása csak

akkor történik meg, ha e téren is gyökeres fordulat következik be a nemzeti kisebbségi jogok minden nemzeti kisebbségre egyenlő mérce szerinti kiterjeszteségeként, ideértve a kulturális és szervezeti-igazgatási autonómiát is. Ehhez azonban az Európai Közösség hathatós és következetes támogatása, valamint elvárása szükséges.

Ezt figyelembe véve az Európai Közösség alapokmányába fel kellene venni, hogy minden államban az ott élő nemzeti kisebbségek nemzetközi jogilag is elismert közjogi jellegű jogalanyisággal rendelkezzenek. Ezt már a Trianoni Békeszerződéskor, de legalább a II. világháborút lezáró Békeszerződésben, valamint a Népszövetség, ezt követően pedig az ENSZ Alapokmányában már rég ki kellett volna mondani. Ezt utólagosan pótolni kell, mégpedig az ENSZ Alapokmányába is beiktatva. Ki kellene mondani a nemzetközi jogforrásokba (EK és ENSZ Alapokmány) foglalva azt is, hogy az egyes államok nemzeti kisebbségei államalkotó nemzetnek minősülnek akkor is, ha - jobb szó hiányában - nem minősülnek "törzsnemzetnek". Ezen az alapon a nemzeti kisebbségek jogai gazdasági, kulturális, igazgatási sőt: zárt egységben élés esetén területi autonómiára és ezzel összefüggő önkormányzati jellegű belső szuverenitásra is kiterjednek. Ki kellene mondani azonban az állam védelme és az anarchia, valamint az agresszió megelőzése érdekében, hogy mindez az állami status quot és a külső szuverenitást megtettesítő államhatárokat nem változtathatja meg, az állam belső szuverenitását pedig nem gyengítheti. Ez egyben annak korábbi mulasztást pótlandó utólagos kimunkálásával is járna, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak mikénti rendezése és esetleges sérelme az érintett államoknak nem lehet belügye és nem tartozik kizárólagos belső szuverenitásuk körébe, hanem az a nemzetközi jogot érintő olyan tényező, amelyről a külső szuverenitást megtettesítő államközi kapcsolatokban, az ENSZ-ben és az EK-ben minden többnemzetiségi összetételű állam számot adni tartozik. Ilyenképpen az itt tárgyalt alapokmányokban ki kellene mondani, hogy a nemzeti kisebbségi jogok egyfelől egyéni állampolgári, másfelől pedig kollektív jogként jönnek tekintetbe és e jogok tiszteletben tartása, valamint

megsértése mindkét oldalról értékelést és konzekvenciákat von maga után. Mindezt természetesen e két alapokmányban történő feltétele után minden ENSZ és EK tagállamnak ratifikálnia és saját nemzeti alkotmányába fel kellene vennie.

Mindennek gyakorlati végrehajtásaként indokolt lenne, ha e térség azon államai, ahol nemcsak etnikailag, hanem gazdaságilag is különböző régiók találhatók, a területi autonómiák elsődlegesen gazdasági területi autonómiákként alakuljanak ki. Ez egybeeshet egy-egy nemzetiség összefüggő életközösségi területével, ugyanakkor azonban több nemzetiséget is magába foglalhat. Az előbbire eklatáns példa Szlovákia, ahol szlovák lakta északi és középszlovákiai helyvidékek gazdaságföldrajza és gazdasági jellege más, mint a zömében magyarlakta lankásabb délvidék. Az utóbbira viszont ott áll példaként a maga országán belül gazdaságilag a többi országrésztől elütő Kárpátalja a maga ukrán és magyar, Erdély a maga román, magyar és német, Bácska pedig ugyancsak a maga szerb és magyar részben egy tömegben, részben pedig szórványban, illetőleg kevertben élő nemzetiségeivel.

Mindezt figyelembe véve a szerintünk modern szövetségi államstruktúrák (NSZK, Ausztria, Svájc) vagy a megyéket egyre nagyobb autonómiával felruházó és ezért ma már csak relative központosítottnak mondható államszerkezetek alapulvételével indokolt lenne gazdasági alapon a háromnemzetiségű Transzilvániának és Ukrajnának, valamint a Vajdaságnak valamiféle korlátozott szuverenitású területi-önkormányzati autonómiát biztosítani és ugyanúgy eme gazdasági-területi alapon szerveződött autonómián belül egyfelől az egy tömbben élő nemzetiségek számára is külön autonómiát biztosítani. Figyelembevéve pedig azt, hogy ugyanakkor e területeken szórványban és keverten is együtt élnek különböző nemzetiségek, mind a területi, mind a kisebb területi, közigazgatási, mindpedig a települések szintjén minden közhatalmi és közigazgatási funkcióra annyi tisztségviselőt kellene választani, ahány nemzetiség meghatározott százaléku reprezentativitást elérve (pl. 10%) ott él. A tisztség-

viselők pedig "ügyvezetői" funkciójukban a mandátumuk időtartamán belül nemzetiségi reprezentativitásuk arányában rotálva váltanák egymást, és amíg nem kerül rájuk a sor, az "ügyvezető" tisztségviselő helyetteseként működnek. Ezenkívül tekintettel arra, hogy mind a volt Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban, a kis-antant államokban, valamint a Szovjetunió utódállamaiban a már tárgyalt etnikai tisztogatások és etnikai célzatú áttelepítések következtében jelentős etnikai keveredések állottak elő, minden ilyen érintett államban nem területhez kötődő, hanem az egész országot átruházó szervezeti autonómia működése szükséges. Ez általában minden e térség, e kérdésben érintett államában nem hiányzik. Hiányzik viszont a kisebbségek hivatalos állami nyelvként való országos szintű elismerése és az, hogy a kisebbséghez tartozók szakmai képzéseiket a saját anyanyelvű oktatási intézményeikben megszerezhessék egészen az egyetemig bezárólag. Ami pedig az oktatás közép- és felsőfokú szintjét illeti, abból az etnográfiai tényből kiindulva, hogy a határok közelében a népek nemzetiségi szempontból keverednek, gazdasági szempontból pedig kölcsönös kapcsolatok alakulnak ki közöttük, főleg a kis határforgalom révén, indokolt ha a határmenti, illetve a határhoz közel működő tanintézetek fakultatív oktatás keretében, a tanárok kölcsönös meghívásával megismertetnék a másik nép (állam) történelmét, irodalmát, nyelvét, gazdasági, állami és jogi berendezkedését. Így például üdvös lenne, ha a Szegedi Egyetem jogi karán a Kolozsvári egyetem professzorai a román, az Újvidéki Egyetem tanárai pedig a szerb polgári-, gazdasági és munka-jogot, míg a Szegedi Jogi Kar vendégoktatói az itt említett két egyetemen a hasonló magyar jogi materiát tanítanak. Ugyanez kialakítható lenne a Pécsi Jogi Kar és a Zágrábi, valamint a Ljubjanai Egyetem viszonylatában a magyar, a horvát és a szlovén jog, továbbá a Miskolci, a Kassai és az Ungvári Jogi Kar között a magyar, a szlovák és az ukrán jog kölcsönös megismertetése terén. Németország és Franciaország egymás határaihoz közel álló jogi karai (pl. Strassburg és Trier, illetve Saarbrücken) között ez igen jól funkcionál.

Közép- és Kelet-Európa politikai békéje és stabilitása, de gazdasági prosperitása is csak ily módon lesz biztosítható. Ez utóbbihoz csak azt fűzöm, hogy a gazdasági vonzaskörzeteket nem szabad, hogy nacional-szovoniszta megfontolású határkorlátok szabják meg. A politikai határok mellett biztosítani kell azok célszerű gazdasági megfontolású átjárhatóságát. A nemzetiségi kisebbségi nyelvek hivatalos átjárhatóságát. A nemzetiségi kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvkénti használatának biztosítása pedig elősegíti az állampolgársági jogok biztonságos gyakorlását.

II. Az emberjogi problémák kezelése

Ami a nemzeti kisebbségi kérdéseken túlmenő emberjogi problémákat illeti, a közép-kelet-európai régióban - így hazánkban is - három történelmi tényező deformálta az emberi és állampolgári jogokat. Az első: a feudális hierarchikus viszonyoknak a késleltetett, kapitalizmusban való tovább élése, és ebből származó nemzeti (erről már szó esett), faji, vallási, nemiségbeli, foglalkozási-társadalmi kaszthoz tartozási és vagyoni helyzetbeli előítéletek. Ez az első tényező Közép-Európában tompultabb, a múlt századbeli felvilágosult liberalizmus háttérbeszorulásával azonban egyre erőteljesebb vallási, foglalkozásbeli, vagyoni és életmódbeli kasztosodáshoz, a különböző társadalmi rétegek egymásra irányuló lenézésben jelentkezett. Már ekkor látenszen létezik a katolicizmus ellenszenve a többi vallással szemben, a kereszténység elkülönülése a zsidóságtól és fordítva. Foglalkozási és életmódbeli különbségből adódóan megjelenik a népiek és az urbánusok ellentéte, az úr lenézi és kizsigereli a munkást, valamint a parasztot, mely utóbbi kettő gyűlöli az urak rétegét. A vagyoni-társadalmi helyzetbeli hierarchia alapján felülről lefelé lenézés, döjff, uralkodás és önkényeskedés, míg aluiról felfelé alávetés és gyűlölet nyilvánul meg. Ez a kölcsönös egymás iránti ellenszenv egyre mélyül. Demokrácia és jogállamiság csak a polgári rétegtől felfelé jelenik meg, míg a munkás

és parasztrétegek esetében ez a cenzus alapján csak a felsőbb szinten érvényesül.

A jóléti társadalom és államiság irányába történő fejlődés e régiókban valahogy elmarad és helyette bejön a másik tényező a fasizmus, a maga nyílt fajüldöző és bűjtatott vallás-, és "burzsoa"-üldöző, továbbá etatista diktatúrájával. Ez és az ezt megelőző félfasiszta--félfeudál kapitalista lágy diktatúrák (pl. Horthyé és Pilsatszié) időszaka alatt az első tényező körében felsorolt ellentétek tovább mélyültek, amelyek a második tényező hatására a zsidóság és a cigányság - mint alacsonyabb rendű raszok kiirtását irányozta elő és részben meg is valósította. Bűjtatva ebben a nyílt rasszizmusban egy vallás elleni támadás, továbbá a burzsoázia és a legszegényebb rétegek egy részével szembeni leszámolás is megnyilvánult.

Harmadik tényezőként mindezek után ott van a szovjet-kommunista rendszer proletárdiktatúrája, amely az alulról lévő összes gyűlöletet proletárgyűlöletként összegyűjtve felfelé tolja és minden alsóbb szinten álló réteg a felette lévőben burzsoát lát, annak liquidálására törekszik. Ez a sematizált osztályharc és osztályellenségkeresés és osztályharc a törvénytelen jogtiprásokban kielégülve végül is alábbhagy. A rendszer vagyoni és gazdasági akkumulációképtelensége következtében az állam a közép-európai régióban szegény. Az államháztartás korábbi szűkösségének hatására kialakult korrupciós mechanizmus tovább erősödik. Az egypártrendszer hatására ellenzéki ellenőrzés nélkül kiskirályokként uralkodnak a politikai és közigazgatási hatalmat gyakorlók. A közszolgálatot közhatalmi visszaélés váltja fel. Az egyre elszegényedő állam a magánszférából adó útján egyre nagyobb vagyont igyekszik kipréselni. Ugyanakkor a korrupció és a rejtett gazdaság lehetővé tételével igyekszik a magánszektort is lojálisá tenni a maga irányában. Mindez két részre bontotta eme államok társadalmát. Az uralkodó és a hozzá lojalitást tanúsító rétegre, valamint az ellenzékre. A társadalmi ellentmondások hatására a reálszocialista rendszerek utolsó éveire az ellenzék tábora ugrásszerűen

megnőtt, amely a reformkommunisták és a korábban lojalitást tanúsítók közül is sokakat az ellenzékhez vitt.

A rendszerváltás után minden megszüntetve-megőrizve a fent vázolt és történelmileg egymást követő ellentmondásokat felszínre hozta. Teljes intenzitással ismét feléledtek és egymásnak feszülnek azok az ellentmondások, amelyeket az első tényezővel összefüggésben felsoroltam. Ehhez járulnak még azok is, amelyek a harmadik tényező hatására alakultak ki. A reálszocialista rendszerek nomenklatúrája politikai hatalmát túlnyomóan gazdasági hatalommá valorizálni tudta. Ezeknek az érdekében a múlt századihoz hasonló mindent letaposó gátlástalan "liberális" piacgazdaság áll. Hatásukra a közép-kelet-európai régió államainak új, vagy módosított alkotmányai csak a jogállamiságot garantálják, a szociális jogállamiságot azonban nem. Sokan átmentették politikai hatalmukat is, és a reálszocializmus időszaka alatt kialakult módszerekkel tevékenykednek a közéletben. De ugyanez vonatkozik a nem hozzájuk tartozó fiatalabb generációból kikerült közéleti emberekre is, mert nem volt honnan politikát meríteni. A politikai hatalomból pedig közel 50 évvel ezelőtt kiűzött, mai idős generációkból pedig a politikai hatalomba visszakerültek egy jelentős része pótolni kívánja mindazt, amit elmulasztott. A politikai életben ezért az egymással ellentétes oldalon állók között nincs kulturális dialógus és kompromisszum készség. Ehelyett egymás "lesöprésén" fáradoznak, nemegyszer ma is a másik egzisztenciális megsemmisítésének az igényével.

Mindezek hatására maradt félmegoldás a kárpótlás a kommunista diktatúrák által kártalanítás nélkül államosított vagyonok esetében tették lehetővé az előnyös privatizációt a volt nomenklatúra képviselői részére (előprivatizáció és az ezt megelőző törvényi szabályozás hiányában történt "vadprivatizáció"), a politikai harc kulturálatlan eszközeivel esnek egymásnak a különböző pártok és tagjaik, a kormány és az ellenzék egymással szemben igen gyakran övön aluli ütésekkel küzd. A közigazgatási eljárásban általános, hogy nem hallgatják meg a másik felet, ezen

kívül pedig általános gyakorlattá vált, hogy a hatóságok a hozzájuk beérkező beadványokat még válaszra sem méltatják. Kihasználva az állampolgárok szorult helyzetét, az állam az 1952-ben államosított, karbantartani viszont elmulasztott bérlakások megvételére kényszeríti a lakókat, rájuk terhelve a helyrehozatalukat, ezen kívül pedig jövedelmüket egyre növekvő adó és társadalombiztosítási elvonásokkal csapolja meg. Ezen túlmenően a lakosság túlnyomó részének életszínvonala a növekvő munkanélküliség mellett amiatt is erőteljesen csökken, mivel bérből (munkanélküli segélyből) származó jövedelmének emelkedésénél hatványozottan nagyobb a világpiacon árhoz idomuló ármövekedés. Eközben viszont egy igen kis réteg részben a múltban is már megvolt, nyílt és burkolt társadalomgazdasági kapcsolatainak felhasználásával rohamosan meggazdagodik. A szociális olló tehát egyre inkább szétnyílóban van. Úgy látszik mégis csak érvényes a társadalmi fejlődésben is az a Hegeltől származó körforgásmélet, miszerint minden megismétli önmagát, csak eggyel magasabb szinten. Ennek alapján egy 1972-ben megjelent írásomban árnyaltan utaltam arra, hogy ahogy az öskommunizmust antitézisként a nyíltan tagozódott társadalmak követték, amelyek szintézise az ideális szocializmus lenne, annak deformált realitásából tézisként ismét egy erősen tagozódott társadalom, a mai közép-kelet-európai valóság alakul ki. Ez már természetesen korrekciós kiegészítése annak, amit annak idején leírtam. (A természeti, társadalmi és az emberi mozgástörvények objektív és szubjektív jellegű egyes kérdéseiről. Jelentkezünk. 1972.2. sz.) Ezek alapján megkérdezhetjük Madách szavaival magunktól: nem érezzük-e eszméink között az űrt?